

Földesi Margit–Szerencsés Károly

Elátkozott szabadság?

Fogalmak, szimbólumok és társadalmi közérzet az 1988–90-es változások tükrében

E sorok írói történészként az Echo TV *Elátkozott szabadság* és *Az áruló kacsintott* című műsorának szerkesztői voltak 2006 és 2008 között. A műsorok a rendszerváltás legfontosabb szereplőit szólaltatták meg, gyakran ütköztetve a véleményeket. Az adásokat Földesi Margit vezette. A bő tizenöt éves távlat lehetővé tett bizonyos távolságtartást, objektivitást az eseményektől, habár a résztvevők véleménye erősen szubjektív volt. Éppen úgy, mint ahogy a műsorokhoz érkezett levelek is, amelyek a nézők véleményét, kételyeit, félelmeit, javaslatait tartalmazták. E levelek tartalmát összegezték a szerzők egy 2014-ben készült tanulmányukban. A következtetések természetesen nem mindig egyeznek meg a „hivatásos elemzők”, történészek vagy politológusok, még kevésbe politikusok értékelésével. A levelekből ugyanakkor jól látszik, hogy a nézők véleményében éppen olyan sok eltérő – sokszor szélsőséges – álláspont rajzolódik ki, mint ami a szakirodalmat, a visszaemlékezéseket is jellemzi. A most következő írás első két fejezete egy hosszabb, a RETÖRKI számára készített tanulmány bevezetője. (A tanulmány teljes egészében megjelent: Földesi Margit–Szerencsés Károly: *Egy nemzet kétségek között. Adalékok Magyarország 20. századi történetéhez*. Budapest, Kairosz, 2015.) A harmadik, társadalmi közérzetről szóló rész egy szintén hosszabb tanulmány részlete, amelyben a szerzők az 1945-ös és 1990-es rendszerváltás lefolyását vetették össze a különböző részterületeken zajló változások összehasonlításával. (A teljes tanulmány a közeljövőben a RETÖRKI kiadásában *Két rendszerváltás Magyarországon* címen jelenik meg.)

RENDSZERVÁLTÁS – LEVELEK ÉS SZIMBÓLUMOK TÜKRÉBEN

Rendszerváltás – leginkább ezzel a szóval szokták jelölni a 20. század legnagyobb horderejű politikai, gazdasági, társadalmi sorsfordulóját, amelyre 1989–90-ben került sor Magyarországon. Sokan értekeznek úgy az eseményről, mintha ez csak egy lenne a 20. századi rendszerváltások sorában. Mások – elkerülendő ezt a csapdát – inkább *rendszerváltásnak* titulálják az eseményt, hangsúlyozva ezzel egyediségét, illetve a nemzet aktív részvételét a történetekben. Mind a közbeszédben, mind a szakirodalomban a mai napig igen különbözőek az elnevezések. E sokfé-

leség oka az lehet, hogy mindegyikben van valami igazság. Akik az esemény foghatóságait hangsúlyozzák, gyakran nevezik *módszerváltásnak*, mások, akik támadják az eseményt, *genszterváltásnak*. A visszaemlékezésekben, szakirodalomban szerepel *elhervadt forradalomként*,¹ máshol *rosszkedvű rendszerváltásként*. Sajátos hangulata van a *langyos rendszerváltás* kifejezésnek.² A két rendszer közti kontinuitást is magában hordozza a *békés átmenet* minősítés.

¹ Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom*. Budapest, Püski, 1993.

² Horváth Béla: *Levettük a vörös csillagot*. Budapest, Papirusz Book, 2008.

A vitatott kérdések közül igen gyakran kerül elő, hogy mikor is kezdődött a rendszerváltoztatás. A folyamat lefolyását legszélesebb körben 1985 és 1995 közé teszik. A közkeletű konszenzus szerint azonban a rendszerváltoztatás évének 1989-et tekintik. Akörül is komoly vita folyik, hogy mi volt a rendszerváltoztatás legfontosabb eseménye. Ez akkor is fontos kérdés, ha tudjuk, hogy ilyen horderejű változások nem egyik pillanatról a másikra, nem is egy napon történnek. Szimbolikus pillanatokra szükség van, hogy az eseményt meg tudjuk ünnepelni, konkrétumhoz tudjuk kötni. Ilyen március 15-e, vagy éppen október 23-a. E jelképes pillanatok aztán a nemzet emlékezetének részévé válnak, az emlékezet ki is színezi őket, ünneppé, legendává alakulnak át.³ Ezért is fontos, hogy a 20. század legfontosabb politikai, gazdasági, társadalmi változását eredményező fordulat köthető legyen egy szimbolikus eseményhez. Melyik ez?

Talán 1989. június 16-a, Nagy Imre és társainak újratemetése? Túl erős benne a gyász momentuma, annak ellenére, hogy Orbán Viktor először itt mondta ki – televíziós közvetítés révén – az ország egészének nyilvánossága előtt, hogy meg kell történnie a szovjet csapatok kivonásának Magyarországról. (Azt csak nagyon szűk kör tudhatta, hogy Gorbacsov szovjet párt-

főtitkár már 1989 márciusában közölte a magyar miniszterelnökkel, hogy kivonják a szovjet csapatokat Magyarországról. Hogy ezt nem verték nagydobra, az az állampárt vezetőinek tudatos döntése lehetett.)⁴

Lehet ilyen szimbolikus esemény a köztársaság kikiáltása, 1989. október 23-a. Ez egyben az 1956-os forradalom ünnepe is, amely így alátámaszthatja a kontinuitást a két esemény között. Mégsem érezzük, hogy ez lenne az az esemény, amelyhez e nagy horderejű változást köthetnénk. Valahogy nem rögzült, hogy e napon nem pusztán eltűnt a „köztársaság” elől a „nép”, de az elfogadott sarkalatos törvények révén az államforma lényege, valója is megváltozott. Talán mert az állampárt ismert politikusa hirdette ki, talán mert még hónapokig alig változott a felszínen valami. Bár üres keretként, de szimbolikusan maradt az 1949-es alkotmány. Nem hívtak össze alkotmányozó nemzetgyűlést, amit pedig sokan – joggal – elengedhetetlennek tartottak (volna). S persze elmaradt a Bastille ostroma és a „labdaházi eskü” is. Vagy – miként 1848. március 15-én – a „politikai státusfogyok” kiszabadítása is. (Igaz, akkor is csak egyetlen politikai foglyot „találtak”, Táncsics Mihályt, de őt legalább kiszabadították). Az 1956. október 23-ához hasonló tömegtüntetésről szó sem volt.

³ Ez akkor is így van, ha tudjuk, hogy 1848. március 15-én nem dőlt el semmi, kézzel fogható jelentősége sokkal inkább április 11-ének volt, a polgári Magyarország alapjainak törvényi megalkotásával (*Áprilisi törvények*). 1956. október 23-án sem győzött a forradalom, a nagy horderejű politikai változásokra október 28-ától került sor.

⁴ Pethő Tibor: Mozgástér. Németh Miklós a Gorbacsovtól kapott titkos ígéretéről, Kádár faggatásáról és Grósz Károly praktikáiról. *Magyar Nemzet (Magazin)*, 2014.11.22. 19.

A SZENT KORONA ORSZÁGHÁZBA SZÁLLÍTÁSA, 2000. JANUÁR 1.

„A nemzedék, amelynek megadatott, hogy a történelmet tagoló évezredek egyikéből átlépessen a másikba, egyaránt pillant a múltba, hogy számvetést készítsen a nemzet elmúlt ezer esztendejéről, s a jövőbe, hogy felkészüljön a következő évezredre.

Ezer évvel ezelőtt első királyunk, Szent István megkoronázásával a magyar nép a keresztény hitben egyesült Európa népeivel. Azóta Magyarország a keresztény Európa szerves része. Ez biztosította a magyarság fennmaradását és évszázadokon át betöltött meghatározó szerepét. Magyarország ma is Szent István államalapító művén nyugszik. [...]

A magyar állam és a magyar nemzet Szent István látnoki személyisége, isteni gondviselésben bízó küldetéstudata és vasakarata révén vált alkalmassá arra a történelmi szerepre, amelyet ezer éven keresztül betöltött. A keresztény hit felvétele és a keresztény állam kiépítése tette lehetővé, hogy a magyarság visszaverje a létére törő támadásokat, hogy ne csak győzelmeiben, de a hódoltságok, megszállások, feldarabolások és diktátumok idején is megőrizze erkölcsi tartását, és túléljen öröknek hitt, hódító birodalmakat.

A Szent Korona a magyar állam folytonosságát és függetlenségét megtestesítő ereklyeként él a nemzet tudatában és a magyar közjogi hagyományban.

Az államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából Magyarország méltó helyére emeli a Szent Koronát, és a nemzet múzeumából a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezi.”

2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékééről és a Szent Koronáról (Részlet)

Később a szimbólumok kapcsán vita kerekedett az ország címeréről is. Az nyilvánvaló volt, hogy az 1957 óta érvényben lévő „Kádár-címer” nem maradhat, de felmerült a Kossuth-címer és a koronás kiscímer dilemmája. Egész kis kultúrharc kezdődött, amelyben azonban a heraldikusok és történészek alig vettek részt, sokkal inkább az önjelölt politikusok és népboldogító „értelmiségiek”. Bonyolult és zavaros vita keletkezett, melynek lényege mégiscsak az lett, hogy a Kossuth-címer hívei a „haladó hagyományok” továbbvivői, a modern, polgári állam hívei, ellenben a koronás címer a „reakciós múlt”, a „feudális”, „elnyomó”, „horthysta” stb. Magyarország („Nagy-Magyarország”) szimbóluma. Már ebből a vitából érezhető volt, hogy mire számíthat a magyar közélet a későbbiekben.⁵ A szimbólumokért való harc jegyében került

a keresztűzbe a Szent Korona is, amelyet a „haladók” múzeumban láttak volna szívesen (vagy még ott sem), a nemzeti elkötelezettségük pedig méltóbb helyen, például az Országházban, esetleg a Budai Várban. A vita addig mérgesedett, hogy a Szent Koronát végül az előbbiek közül „micisapkának” is titulálták.⁶ A **Szent**

Sándor Péter, Vass László. Budapest. Ökonómiai Alapítvány, 1991, 234–241.

⁶ A „micisapka” kifejezést általában Kis Jánosnak, az SZDSZ egykori elnökének tulajdonítják, de pontos és autentikus idézet nem lelhető fel ezzel kapcsolatban. A jelző hivatkozási pontként mindenestre gyakran felmerült a későbbi publicisztikákban. Majsai Tamás teológus, egyháztörténész írása ugyanakkor fellelhető, aki 2001-ben a következőképpen fogalmazott a Szent Koronáról és a Szent Jobbról: „El lehet temetni példának okáért a náci Horthyt, kísérgetni lehet István király tetemcsoportját és soha nem használt tökfödőjét, kongatni lehet a vészharangot különféle nemzetszaporlati ügyekben vagy mondjuk eutanázia- (veszélyben az utolsó kenet!) és hálószobakérdésekben.” In: Majsai Tamás: Dávid és Jonatán. Egyházak, keresztények, Biblia és homoszexualitás I. *Magyar Narancs*, 2001. augusztus 30.

⁵ Magyarország címeréről végül 1990. július 3-án döntött az országgyűlés. 1990/XLIV. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról. Lásd erről: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Politikai szimbólumok. In: *Magyarország politikai évkönyve*, 1991. Szerk. Kurtán Sándor,

Korona az Országházba került,⁷ mindez azonban egyre szélsőségesebb megnyilvánulásokhoz, kvázi szellemi polgárháborúhoz vezetett. A szimbólumok kikezdése annak a stratégiának a része, amely megfoszt egy nemzetet a múltjától, állandó lelkiismeret-furdalásra készítve a jelen generációit. A (dicső) múlt elvesztése együtt jár a nemzeti identitás elvesztésével, szétmállóvá, védtelenné teszi a közösséget. Hogy ezek a törekvések már a rendszerváltoztatás idején megjelentek, figyelmeztető jel. Tény, hogy a rá adott – gyakran alacsony nivójú – válaszok sem mindig érték el a kellő hatást.

Sokan kötik, kötnék a rendszerváltoztatást az 1990. tavaszi első szabad választásokhoz. A két forduló, a pártosodás és az engesztelhetlenné váló ellentétek, a

⁷ A dátum jelképes volt: 2000. január 1-jén szállították át a Szent Koronát a Nemzeti Múzeumból az Országház épületébe.

kampányban elmérgesedő ellenségeskedés ezt is megnehezítik.

Végül logikusnak tűnne az 1991. június 19-i dátum, az utolsó orosz katona távozása hazánk területéről, amellyel szimbolikusan végleg megszűnt a 46 évig tartó szovjet megszállás. Akkorra azonban már túl voltunk számos olyan eseményen, amelyek mellett szinte elsikkadt ez a dátum. (Parlamenti és önkormányzati választások, népszavazások, államfőválasztás, **taxisbloká**d stb.)⁸

A hozzánk érkezett levelekből mindenestre bizonytalanság érződik, amit eloszlalni azóta sem sikerült. Márpedig, ha

⁸ Annál is inkább, mert ez a dátum tovább bonyolítja a kérdést, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerváltoztatás és az első választások idején még Magyarországon tartózkodtak a szovjet csapatok. Hogy ez mennyiben befolyásolta az eseményeket, külön tanulmányt érdemelne.

TAXISBLOKÁD, 1990. OKTÓBER 25–28.

„1990. október 25-én, két nappal az első szabadon ünnepelt '56-os forradalom és a köztársaság kikiáltásának első évfordulója után, fél évvel az első szabadon választott kormány hatalomra kerülése után, a taxisok és a fuvarozók egész országra kiterjedő blokádot szerveztek a kormány által kihirdetett drasztikus benzináremelés elleni tiltakozásul. Az ország egy nap leforgása alatt a teljes bénultság állapotába került. [...]

25 év után sem lett sokkal könnyebb a történetek szabatos és hiteles bemutatása. Segítséget adhatna ebben a történelemtudomány által feltárt ismeretek sokasága, amelyek válaszokat adhatnának a kérdésekre, amelyekre az események érintettségében még nem lehetett választ találni, ezek közül is leginkább a blokáddal kapcsolatban felvetett és igen fajsúlyos problémára: állt-e valamilyen erő e magát spontán népmozgalomnak tekintő akció mögött, vagy sem? Erre azonban a megfelelő dokumentumok hiányában nem tudunk felelet adni. [...]

Tovább nehezíti az események elfogulatlan elemzését az a helyzet, hogy a taxisbloká

Szekér Nóra: Rendkívüli Átmeneti állapot. In: Taxisblokád. *Egy belpolitikai válsághelyzet története I. Tanulmányok, interjúk.* Szerk. Szekér Nóra, Nagymihály Zoltán. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2015, [13–31] 13–14.

az 1989–90-es rendszerváltoztatás nem találja meg a maga szimbólumrendszerét, legendáriumát, jelentősége is elhalványulhat a magyar közgondolkodásban.

ELÁTKOZOTT SZABADSÁG – MA IS?

A hozzánk érkezett levelek dokumentálható források.⁹ Gyakran előfordul, hogy az idézett vélemények nem egyeznek, vagy akár gyökeresen ellentétesek a tudományos elemzések következtetéseivel és a „bennfentes” résztvevők véleményével. Talán ezekből a gondolatokból is kiderül, hogy újabb tíz év elteltével még mindig aktuális-e a cím: *Elátkozott szabadság*. Ha igen, akkor kétségkívül nagy a baj.

Az olvasói levelek – nyilván a műsor tematikájához és szereplőihöz igazodva – jellemzően tárják fel a rendszerváltoztatás és az azt követő másfél évtized dilemmáit, problémáit, hiányosságait és – ritkábban – erőnyeit. Mivel semmiképpen sem képzeljük, hogy a vélemények egy reprezentatív közvélemény-kutatással érnek fel, az itt következő gondolatok nyilván egy jól körülhatárolható társadalmi csoportra, az Echo TV nézőire korlátozódnak. A vélemények azonban nagyon is szerteágazóak, gyakran egymással szögesen ellentétesek: ezért is gondoljuk, hogy az *Elátkozott szabadság* és *Az áruló kacsintott* című műsorfolyamokat korántsem csak az akkor még korlátozottan fogható Echo TV egyébként hűséges és politikailag viszonylag jól beazonosítható közönsége nézte. A műsorokban – néhány kivételtől eltekintve – megszólalt a rendszerváltoztatás csaknem minden jelentős szereplője. A nézőkre és a véleményformálókra kétségkívül jellemző volt bizonyos elégedetlenség a rendszerváltoztatás lefolyásával és következményeivel kapcsolatban.

Ezért is tartjuk újra rögzítendőnek, hogy az 1989–90-es rendszerváltoztatás hatásaiban a 20. század, sőt a magyar történelem egyik legjelentősebb sikertörténete, minden hibájával, csökevényével egyetemben. Megteremtette a szabad, demok-

ratikus Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi kereteit. Ez akkor is így van, ha a levelekből valamiféle olyan általános hangulat tűnik ki, hogy a rendszerváltoztatáskor – és főleg utána – számos dolgot elmulasztottunk, s így összességében elszalasztottunk egy talán soha vissza nem térő lehetőséget. E lehetőség legnyilvánvalóbb eleme az volt, hogy egy történelmi pillanatra Közép-Európa, s benne Magyarország is megszabadult a közvetlen nagyhatalmi beavatkozástól, katonai megszállástól, s az a hatás, illetve nyomás, ami Nyugat-Európa és az USA részéről érte, megegyezni látszott a magyarság, valamint az itt élő más népek évtizedes (évszázados) óhajával.¹⁰

Akkor mégis mi ez a jól kitapintható érzés, amelynek lényege az elszalasztott lehetőség? A levelekből az derül ki, hogy tizenöt évvel a rendszerváltoztatás után a magyar társadalom jelentős része úgy érezte, hogy az országnak nem sikerült kiépítenie azokat a védelmi mechanizmusokat, amelyek megóvhatták volna az újabb erőteljes negatív külső és belső hatásoktól.¹¹ „Rengeteg engedményt lehetett volna kicsikarni” – fogalmazták meg többen általános érzésüket. Leginkább e tekintetben az adósság kezelésének kérdése került elő (elengedés, átütemezés), de a határmódosítás felvetése is (a Szovjetunió, Csehszlovákia, majd Jugoszlávia felbomlásakor, vagy éppen a romániai „forradalom”, majd később a NATO Jugoszlávia elleni akciója idején is). A külső hatások jelei a már jól ismert eladósodás, gazdasági kiszolgáltatottság, politikai szervilizmus jelenléte. Ezek az elemek már 2006–2008 között is jelen voltak, s drasztikusan erősödtek fel a 2008-as gazdasági világválság következtében.¹²

¹⁰ Parlamentáris demokrácia, liberális piacgazdaság, emberi jogok tiszteletben tartása stb.

¹¹ A Gyurcsány Ferenc vezette kormány idején járunk, a hírhedt őszi beszéd kiszivárgása (2006. szeptember) után.

¹² Mint azóta kiderült, a magyar választópolgárok mégis hisznek abban, hogy az akkor elszalasztott lehetőségeket meg lehet ragadni később is. Valószínűleg erre adtak példátlanul nagy felhatalmazást a 2010-es, majd 2014-es parlamenti választásokon is.

⁹ A levelek a szerzők birtokában.

TÁRSADALMI KÖZÉRZET KÉT RENDSZERVÁLTÁS TÜKRÉBEN

A szellemi élet jelentős mértékben meghatározza a társadalmi közérzet állapotát. A közérzet nem azonos az életszínvonalal, illetve az életminőséggel sem – viszont nagyon is erőteljesen befolyásolhatja a társadalmi folyamatokat, a kreativitástól az erkölcsön keresztül egészen a demográfiaiig. (Éppen ez utóbbi bizonyítja leginkább, hogy az életszínvonal és a gyermekvállalási kedv nemhogy egyenes arányban erősítene egymást, inkább fordított arányosság tapasztalható.) A közérzet persze erősen függ az anyagi viszonyoktól, de a szellemi élet állapota felülírhatja ezeket a viszonyokat – pozitív és negatív irányban egyaránt. Előbbire inkább egyéni, kisközösségi léptékben, utóbbira sajnos tömegméretekben láthatunk példát. Ennek oka, hogy a média – talán irtózva a sok évtizedes hamis „sikerpropagandától”, talán az ember énjének rosszabbik felére apelálva, talán vélt vagy valós anyagi érdekből, esetleg tudatos politikai szándék által vezérelve – inkább a közérzetet romboló „szenzációkat” favorizálja, semmint a közérzetet javító érzéseket. 1945–49 között is így volt ez, aztán varázsütésre megváltozott a hatalom teljes kisajátítása után. 1990 után is így lett, s így van ma is, ami kiábrándultságot, letargiát, bizonytalanságot, félelmeket gerjesztett az elmúlt negyed században.

Ez a szellemi invázió tette lehetetlenné, hogy az 1989–90-es óriási jelentőségű pozitív változásnak felhőtlenül tudjunk örülni, s ez teszi lehetetlenné, hogy az azóta elért és természetessé vált szabadságnak, eredményeknek – azok egy nemzeti minimumban is manifesztálódó kifejeződésében – együtt tudjunk örülni. A szellemi élet állapota nem enyhített félelmeinken, inkább csak növelte azokat. A szellemi élet állapota nem erősített meg nemzeti elkötelezettségünkben, küldetésünkben, hanem inkább elbizonytalanított abban. Ez is a közérzetben nyilvánult meg. Ez nem objektív, nem is nagyon mérhető (legfeljebb közvélemény-kutatásokkal szondázható valamennyire). Mindenesetre, az ilyen típusú kutatások

során a magyarokat rendre a legrosszabb, legrosszabb közérzetű népek közé sorolják.¹³ Ilyen eredményű közvélemény-kutatást százával találhatunk a magyar és nemzetközi sajtóban. Hogy megemlítjük, annak egyetlen oka van: saját szubjektív tapasztalatunk megerősíti, hogy ez a rossz közérzet kísér minket 1990 óta. Ennek nyilvánvalóan mélyebb nemzetkarakterológiai gyökerei vannak, melynek szála minimum a 19. századig, a reformkorig visszanyúlnak. Kulcsszó: a „nemzethalál”. Érdekes módon a nagy emberáldozatot hozó katonai bukás után a magyarság élni akarása mindig megmutatkozott: 1241, 1526, 1849, 1918 és 1945 után is. Ady, a vátesz tudta volna jól, hogy *nekünk Mohács kell*, s egy katonátlan Világos, egy bitótlan Arad félezer évre megásta volna a nemzet sírját? 1918-at, látva Erdély vesztét s a készülő katasztrófát, Ady már csak remegve élte meg, és a *győzők* jóindulatára apellált.¹⁴ Tisza István is úgy vélte, hogy egy akár letiport, férfias küzdelem, ha százezrek életébe is kerül, záloga egy nemzet szebb jövőjének.¹⁵ 1945 után is volt erő felállni.

1989–90-ben nem volt sem Világos, sem Arad, sem Trianon, sem „felszabadulás”. S mintha a közérzetünk ettől nemhogy jobb, hanem bizonytalanabb lett volna. Tényleg az a nép vagyunk, amely államot volt képes alkotni, kultúrát, virágzást, amelynek küldetése van? A rendszerváltoztatás talán legfontosabb tudati hiányossága volt, hogy nem „felszabadulásként” élte meg az ország (ahogy egyébként és valójában 1945-öt sem). A csalódottság így érthető volt mindkét sorsforduló idején. Túl sok volt az illúzió politikai és anyagi téren is (függetlenség, szuverenitás, szabadság, nyugati életszínvonal).

¹³ E felmérések leginkább persze a globalizmussal a felszínen – a szellemi életben – dacoló „jobboldali” kormányzás idején kerülnek elő.

¹⁴ „Ne tapossatok rajta nagyon, / Ne tiporjatok rajta nagyon, / Vér-vesztes, szegény szép szívünkön, / Ki íme száguldani akar.” (Ady Endre: Üdvözet a győzőnek.)

¹⁵ Tisza István beszéde 1904. november 14-én. In: Östör József: *Tisza István saját szavaiban*. Budapest, Franklin-Társulat, 1927, 47.

AZ MTV OSTROMA, 2006. SZEPTEMBER 18.

„2006. május 26-án Gyurcsány Ferenc miniszterelnök, nem sokkal az ismét megnyert választásokat követően, a Magyar Szocialista Párt zárt frakcióülésén mondott beszédet, melyben – eléggé keresetlen szavakkal – feltárta az előző évek kormányzati hazugságait. A beszédről készült hangfelvételt valakik átadták a sajtónak, és a magyar társadalom szeptember 17-én, vasárnap délután, a rádiók, majd a tévék adásaiból ismerkedhetett meg a miniszterelnök nem mindennapi beszédével. Egyes részletek először a Magyar Rádióban hangzottak el. A beszéd hatalmas felháborodást keltett. Szinte azonnal többbezer tömeg gyűlt össze a Parlament előtti Kossuth téren. A tüntetők a kormány lemondását és új választás kírását követelték... [...]

Szeptember 18-án a Kossuth téren folyamatosan tartózkodó tüntetők petíciót fogalmaztak meg a kormány lemondása/lemondatása és új választások kírása érdekében. [...] Este már tízezres tömeg volt a Kossuth téren. Este 9 óra tájban az események csúcspontja a Szabadság téri MTV székházhoz helyeződött át. Toroczkai László, a Hatvannégy Vármegye Mozgalom vezetője nem tudta elérni, hogy petíciójukat beolvassák, sőt – állítólag – arrogánsan is viselkedtek velük az MTV illetékesei. A Kossuth térre visszatérő Toroczkai rávette a tömeget, hogy menjenek a televízióhoz. [...]

Az MTV épületét védő rendőröket kockakövekkel és üvegekkel kezdték hajigálni, akik gumibottal és könnygázzal védekeztek. Vízágyúval próbálták visszaszorítani az ostromlókat. Válaszul a tüntetők elkezdtek felgyújtani a téren parkoló, főleg MTV-s autókat. [...] Az épületet védő rendőrök végül visszavonultak, és sor került az épület kiüresítésére. A hírigazgató átvette a petíciót, de az MTV adását nem sokkal később felfüggesztették, mely 1 óra 20 perctől 5 óra 51 percig szünetelt. Két óra tájban szinte teljes egészében a tüntetőké lett a székház, igaz, legtöbbször csak nézelődni, egymást fényképezni mentek be. [...] Közben a téren egy másik csoport a szovjet katonai emlékművet rongálta meg. [...]

Az eseményeket egyenes adásban közvetítette a Fidesz közelinek nevezett Hír TV. Adását átvette a CNN, a BBC, az Euronews és a Sky News televízió is. [...] A riporter, Császár Attila a rohamozókat többször »forradalmároknak« nevezte, és az eseményeket 1956-hoz hasonlította, amiért később heves bírálatok érték.”

Katona András – Kiszelly Zoltán – Salamon Konrád – Simon János – Zachar Péter Krisztián: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988–2013). Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2014, 151–154.

Ezek a kérdések azonban csak közvetetten érintik a milliók közérzetét. 1945 után a hírek a naponta történő kivégzésekről, az infláció rohanásáról, a rablásokról, erőszakról, összeesküvésekről és egyebekről nyomasztóan hatottak. 1990 után viszont az elmaradt számonkérés, a közrend felbomlása (amely valójában nem bomlott fel, de a sajtó híradásai nyomán úgy tűnhetett, hogy mégis), ismét infláció, sztrájkok, blokádok, tüntetések stb. Ezek mögött az emberek – jó érzéssel – összeesküvést sejtettek. Mindezek szimbóluma a taxisblokád (1990) vagy éppen az **MTV ostroma** (2006). Közben

robbantások, gyanús gyilkosságok történtek. A napilapok pedig minden nap közlik a forint árfolyamát – amely persze egyre csak romolhat... Korábban egész generációk azt sem tudták, hogy a forintnak van árfolyama. Minthogy valóságban nem is volt – mivel nem volt valódi pénz (valuta), csak egy központi eszköz a „szocialista piacgazdaság” lebonyolítására.¹⁶

¹⁶ Ennek legjellegzetesebb kifejeződése a „transzferábilis rubel” volt, a KGST országok közti elszámolás – a multilaterális klíring jellegű szisztémák egyik – esz-

Mindezek a közérzeti problémák 1945 és 1990 után is elvezettek az apolitikussághoz, úgymint a közéletből való kivonuláshoz, sőt akár a konkrét meneküléshez is (emigrációhoz 1945 és 1948 között, kivándorláshoz és külföldi munkavállaláshoz 1990 után). Meggyőződésünk, hogy ez utóbbinak nem kizárólag, sőt nem is alapvetően a gazdasági nehézségek voltak az okai, és ma sem ez a döntő tényező, hanem az „elhagyott közérzet”, amely elsősorban 1945 óta jellemzi a társadalmat (bár bizonyos elemeit már a '30-as évek végétől érzékelhetjük). Ebben az országban milliók érezték úgy, hogy menni kellene. Mentek is. Ez persze 1949-től már csak komoly kockázatok árán volt lehetséges. 1956-ban újra százezrek indultak útnak, amíg lehetett. A Kádár-korban is minden informális társadalmi szellemi csatorna arról szólt, hogy „kint” mennyivel jobb. Ez a közérzet a '80-as évekre teljesen elhatalmasodott a magyarságon. A „disszidálás” komoly virtussá vált. Egy-egy ismert személyiség „kint maradása” évekig beszédtema és ösztönző volt, főleg a fiatalok körében. Varga Zoltán labdarúgó, Barta Tamás rockzenész, Baksa-Soós János nemzedéki bálvány, s nyomukban ezrek „disszidálása” arra készítette a kádári hatalmat, hogy megoldást találjon erre a problémára.¹⁷

Ezúttal is a tiltás, tűrés, támogatás módszerét választották. Volt, akinek bevonták az útlevelét, és titkosszolgálati eszközök-

köze. A jelenség lényegéről bővebben és részletesen: Botos Katalin: A Kádár-korszak külkereskedelme. Tények és anekdoták. *Valóság*, 2018/10, 108–112.

¹⁷ Varga Zoltán (1945–2010) a Ferencváros legendás labdarúgója, magyar bajnokságot és Vásárvárosok Kupáját (később UEFA-kupa, ma: Európa-liga) nyert a csapattal. 1968-ban, a mexikói olimpia idején hagyta el az országot. Külföldön többek között a Hertha BSC-ben és az Ajax Amszterdamban játszott. Edzőként 1996-ban tért haza, amikor egyebek mellett a Ferencváros, majd a Győr szakvezetője lett. Barta Tamás (1948–1982) a Hungária és az LGT gitáros volt, az LGT 1974-es amerikai turnéjáról nem tért haza. 1982 februárjában lőtték agyon, de halálát „öngyilkosságnak” minősítették. Baksa-Soós János (1948) előadóművész, a legendás Kex együttes frontembere. 1971-ben hagyta el az országot, és távozott az NSZK-ba, ahol képzőművészként dolgozott.

kel „jobb belátásra bírták”, volt, akinek (elsősorban a művészek közül) eltűrték, hogy Nyugaton is dolgozhasson, házasodjon, sztár lehessen, de cserébe itthon is megkapta az elismerést és a lehetőségeket. Illetve volt, akiket támogattak: menjenek, vagy azért, mert kényelmetlenné váltak „ellenzéki” megnyilvánulásaik révén, vagy mert információk gyűjtésére is alkalmasak voltak. A közérzet szempontjából mindez most csak azért érdekes, mert a „bent” és „kint” érzése egyet jelentett a „rossz” és „jó” érzésével. Aki itthon maradt, az volt a „lúzer”, aki kijutott, az a „nyerő”. Ez korántsem volt így, és ma sincs így. Aki azonban már elindult, nehezen vallja be, hogy nem élete vágya volt kispadon vagy a kórusban/tánckarban statisztálni. Sőt, inkább azt igyekszik elhitetni, hogy diplomával a kezében is jobb „kint” pizzát hordani, mint „bent” embereket ápolni...

A közérzet e hihetetlen leromlása azonban – legalábbis remélhetően – csak felületi sérülés. Csak a kórra hajlamosakat érinti, és nem képes megbontani a magyar társadalom szellemi bázisát, amelyet semmiféle erő sem volt képes megtörni több mint ezer év alatt – a vándorlás, a honfoglalás és az európai beilleszkedés idején sem. Lehet, hogy még mindig a beilleszkedés stádiumában vagyunk, a „kalandozások” idejét éljük? A közérzet és a szellemi élet viszonyát azért emeltük ki, mert jövőnk szempontjából is meghatározónak tartjuk. Ezer évig befogadó nemzet voltunk. Addig fogadtuk be a jövevényeket: kunokat, szászokat, oláhokat, szlávokat, németeket (főleg svábokat), zsidókat és más nációk fiait és lányait, hogy mire kiteljesedhetett volna a mi kis „multikulturális” Kárpát-medencénk magyar államisága, államunk csonkká vált. Ebből a tanulságból is tudjuk, hogy a multikulturalizmus és a globalizmus könyörtelen érdekharca: a gyengébbet elsöpri vagy aláveti.

1867 és 1918 között megmérettettünk, és könnyűnek találtattunk. Most már küldetésünk valóban nem más, mint a megmaradás – de nem a túlélés. A megmaradás felvirágzás és vonzás. Ma sem tudhatunk más módot, mint Bethlen István és Klebelsberg Kunó idején: erre a

legmegfelelőbb eszközünk a kultúra, az oktatás. Az elképesztően nehéz, Trianon utáni helyzetben képesek voltak stratégiai gondolkodásra. Távlatos, hosszú távú, ugyanakkor a mindennapok kormányzását is magában foglaló politikára. Ehhez volt szükségük a stabilitásra. Tíz év megadatott: sok eredménnyel. Mindez azonban kevés volt. Azóta sem született ilyen távlatos, stratégiai program,¹⁸ vagy ha mégis, elsodorta/elsodorja a nemzetközi kihívások és a belső tehetetlenség árja. A kettő együtt szokott járni: '30-as évek, 1945 utáni időszak, a Kádár-korszak harminc éve, s az elmúlt negyedszázad.

Csak nívós szellemi élet alapozhatja meg a távlatos politikai programot, ezek együtt biztosíthatják a stabilitást. Így lehet talán esély kezelni a globalizmus hatásait és a nem várt külső inzultusokat. Abban biztosak lehetünk, hogy az inzultusok rendre érkezni fognak.¹⁹ Ebben is hasonlóságot látunk 1945–49 és 1989–2015 között. Nem kétséges, hogy a magyar szellemi élet is felelős azért, hogy a szomszéd népekkel, államokkal nem sikerült a szabadság keretei között sem előre lépni a 20. század eleji viszonyokhoz képest. (Mindez akkor is igaz, ha a román, szerb, horvát, szlovák szellemi élet összehasonlíthatatlanul nagyobb felelősséggel tartozik ezért, éppen úgy, mint az adott államok politikai elitje. Az ő felelősségük emblematikusan száналmas megnyilvánulása a legutóbbi kor-

szakból, amikor a migránsinvázió elleni kiállítás kapcsán Magyarországot újra a holokauszt felemlítésével vádolták.) A szomszédos államok nem próbálnának/akarnának/tudnának emberiségre és humanizmusra tanítani bennünket, ha Közép-Európában legalább 1990 után kialakult volna egyfajta szellemi szolidaritás.

A szellemi élet 1990 utáni közérzetének jellemzésére álljon itt egy idézet Gyurkovics Tibortól: „Rendszerváltás után ez a hiszterio-liberális [csoport] olyan ellenséget látott bennem, hogy szinte elkerülnek az utcán, igyekeznek nem köszönni, ha összefutunk a Rádió folyosóján. Ez fölfoghatatlan számomra. Mint a nemzeti irodalom prototípusát emlegetnek, és magukkal szemben állónak tekintenek. Ez ellen nincs fegyver... Összegzésként csak azt tudom mondani, amit egy lengyel politológus fogalmazott meg: A kommunizmusban a legrosszabb, ami utána következik. Álomban sem gondoltam, hogy az úgynevezett nemzeti irodalom sorsa jőszerivel nehezebb lesz, mint a Kádár-rendszerben volt. Nincs direkt tilalom, nyílt üldözés. Helyette van elhallgatás, félretolás, mellőzés, nevetségessé tétel, piszkatúra. Ami megdöbrentő, hogy a nemzeti szellem milyen nehezen lobban lángra.”²⁰

Ma már nemcsak érezzük, tudjuk is, mi ennek a „nehéz ébredésnek” az oka. Meggyőződésünk, hogy a közérzetet alapvetően a szellemi élet bántóan alacsony nívója és a gondolkodást béklyókba záró jellege alakítja. Kulcskérdés tehát, hogy fenn tudjuk tartani a gondolkodás valódi szabadságát. Ehhez azonban az kell, hogy sikerüljön végre – legalább valamely mértékben – érvényesíteni nemzeti érdekeinket, merthogy ez – legalábbis olyan mértékben, ahogy szerettük volna – sem 1945, sem 1990 után nem sikerült.

¹⁸ A legutóbbi átfogó kísérletnek a helyzet felmérésére talán *Az idők jelei* című, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület és a Professzorok Batthyány Köre által készített vitairat tekinthető. A dokumentumot többek között Orbán Viktor miniszterelnök mutatta be 2015 októberében. (*Az idők jelei*. Szerk. Osztie Zoltán, Náray-Szabó Gábor, Tordáné Petneházy Judit, Tókéczki László, Hegedűs Zoltán. Budapest, Lexica Kiadó, 2015.)

http://www.keesz.hu/content/dokumentumok/azidokjelei_beliv_vegleges_1_56.pdf (Utolsó letöltés: 2019.02.20.)

¹⁹ Példák csak az elmúlt évekből: globális fenyegetéssel fenyegető „ukrajnai válság”, az Európai Unió pénzügyi rendszerének és az eurónak az összeomlásával fenyegető „görög válság”, migránsinvázió Európa felé, bombázások Szíriában.

²⁰ Fazekas Valéria: *A sas repülni vágyik. Beszélgetés Gyurkovics Tiborral*. Budapest, Kairosz, 2006. 76–77.